

Informace o výzkumech mládeže v České socialistické republice v letech 1976–1980

Vydání monotematického čísla Sociologického časopisu o mládeži je jistě příležitostí k ohlédnutí se za výzkumnou produkci v oblasti mládeže za uplynulou pětiletku. Vypracování ucelené studie na toto téma však naráží na problém dostupnosti a komplexnosti informací, jak jej čtenáři znají z vlastní praxe.

Proto si následující řádky nekladou za cíl nic víc, než podat byt částečný přehled o výzkumné činnosti realizované v letech 1976–1980, jejímž objektem byla mládež, poskytnout čtenářům Sociologického časopisu základní informace o zhruba 35 výzkumech, o nichž máme podrobnější, i když ne vždy rovnocenné informace. Tyto informace jsme získali od řešitelů jednotlivých úkolů, kteří jsou členy sekce Sociologie mládeže v Československé sociologické společnosti. Protože smyslem této souhrnnější informace je nejen sdělit čtenářům, jaký výzkum a kde byl realizován, ale umožnit i vzájemnou komunikaci jednotlivých řešitelů, doplňujeme – pokud máme příslušné údaje k dispozici – informaci o tom, kde jsou výzkumné zprávy uloženy (uvádíme jméno odpovědného řešitele), popřípadě v jakých časopisech byly výsledky těchto výzkumů publikovány.

Základní výzkum

V oblasti základního výzkumu byl v letech 1976–1980 realizován úkol *Formování sociálního vývoje a aktivity československé mládeže při budování rozvinuté socialistické společnosti*, jehož koordinátorem byl J. Štípek a řešitelským pracovištěm pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. V rámci tohoto hlavního úkolu byly řešeny následující dílčí úkoly:

1. Výzkum podílu mládeže na řízení, správě a životě socialistické společnosti, hodnotové orientace dětí a mládeže (J. Štípek, pedagogická fakulta UK, Praha).
2. Rozvoj hnutí mládeže ve vyspělé socialistické společnosti (E. Sýkora, filozofická fakulta UK, Bratislava).
3. Revoluční kontinuita generací a specifika současné mladé generace (E. Sýkora, filozofická fakulta UK, Bratislava).
4. Jednota a koordinace výchovných činitelů v procesu socialistické výchovy (E. Višňovský, pedagogická fakulta UK, Banská Bystrica).
5. Volný čas a zájmová činnost dětí a mládeže (E. Baráth, Pedagogická fakulta, Nitra).
6. Škola – výroba – mládežnické hnutí (J. Uharček, Pedagogická fakulta, Trnava).
7. Etické a sociologické aspekty některých negativních jevů v životě dětí a mládeže (J. Štípek, pedagogická fakulta UK, Praha).
8. Sociální a pedagogicko-psychologické aspekty práce s mládeží vyžadující zvláštní péči (J. Štípek, pedagogická fakulta UK, Praha).

Hlavním cílem úkolu *Formování sociálního vývoje a aktivity československé mládeže při budování rozvinuté socialistické společnosti* byl rozbor podmínek sociálního vývoje dětí a mládeže žijících v naší republice, analýza prostředí jejich místa v sociálně třídní struktuře, postižení základních forem společenské aktivity mládeže a rozbor jednotlivých složek komunistické výchovy dětí a mládeže, jejich nástrojů a forem. Jednotlivé výzkumné zprávy shrnující poznatky z dílčích úkolů 1–8 jsou k dispozici u řešitelů. V laboratorii sociologických výzkumů pedagogické fakulty UK v Praze se lze seznámit se souhrnnou závěrečnou zprávou. Některé výsledky uvedených výzkumných činností byly publikovány v *Informačním bulletinu hlavního úkolu*, který vydává pedagogická fakulta UK v Praze.

Do kategorie základního výzkumu patří i *Výzkum životních orientací soudobé pracující mládeže* (V. Dubský, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze). Tento výzkum byl proveden v pěti socialistických zemích v rámci spolupráce akademií věd a dalších vědecko-výzkumných pracovišť v rámci plnění úkolu *Dělnická třída ve světovém revolučním procesu*. Jeho hlavním cílem bylo analyzovat orientaci mladých lidí především na povolání, rozebrat profesní sebeurčení soudobé pracující mládeže. Poznatky o této orientaci, o úloze vzdělání a jeho vlivu na počátek pracovní činnosti mladých lidí i poznatky vztahující se k sociální mobilitě mládeže jsou zpracovávány v publikaci autorského kolektivu, která vyšla rusky pod názvem *Pracující mládež: orientace a životní dráhy* (Budapešť, 1980).

Na pomezí základního a aplikovaného výzkumu stojí další dva obsáhlé výzkumy, z nichž jeden se orientoval na mládež učňovskou a druhý na mládež zemědělskou.

Ve výzkumném ústavu odborného školství v Praze řešili v rámci státního plánu výzkumu *Žák socialistické školy, řízení jeho rozvoje a metody výzkumu* výzkumný úkol *Rozvoj osobnosti učně v procesu přípravy k povolání*. Hlavním cílem výzkumu, který byl převážně výzkumem pedagogickým, ale vzhledem ke své komplexnosti a zaměřením měl mnoho sociologických aspektů, bylo přispět k teoretickému poznání individuálních a skupinových znaků učňů a postihnout detailně charakteristické rysy výchovně vzdělávacího procesu v podmínkách současné obsahové a organizační přestavby učňovského školství. Ve čtyřech výzkumech se podařilo shromáždit poznatky o celé populaci učňů, o její vnitřní činnosti a o variabilitě základních sociálních a sociálně psychologických znaků, které ji charakterizují. Současně byly získány poznatky o politických, světonázorových a morálních kvalitách učňů, jež lze považovat za výsledné hodnoty výchovně vzdělávacího procesu. Výzkum potvrdil, že existují relativně stabilní kategorie učňů, kteří reagují nepředpokládaným a neadekvátním způsobem na systém přípravy k povolání, jeho jednotlivé prvky nebo jejich seskupení. V prohloubeném pohledu byly identifikovány zejména ty prvky, které jsou pro zjištěné kategorie učňů, zdrojem subjektivních i objektivních potíží a neadekvátních způsobů reagování. S výsledky výzkumné činnosti, realizované v letech 1976–1980, je možno se seznámit v těchto publikacích: I. Švanda, V. Hrabal, A. Fazik, *Učeň 1978*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1980; I. Švanda, *Popis a charakteristika souboru učňů*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1977; L. Macák, *Konkretizace vlivu specifických činitelů působících na rozvoj osobnosti učně v procesu přípravy k povolání*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1980; I. Švanda, *Rozvoj učně v procesu přípravy k povolání (syntetická studie)*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1981.

Na specifické problémy zemědělské mládeže byl zaměřen výzkum *Sociální postavení zemědělské mládeže*, jehož nositelem byl Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha (Z. Krůček). Cílem tohoto výzkumu bylo především přispět k řešení otázky, jak získat mládež pro práci v zemědělství, jak dospět k její stabilizaci, a to na základě vyrovnání jejího sociálního postavení s postavením mládeže žijící ve městech a pracující v jiných odvětvích národního hospodářství. Byly zkoumány pracovní podmínky mladých lidí zaměstnaných v zemědělství, jejich pracovní uplatnění, možnosti postupu, finanční a materiální zabezpečení. Výzkum plně potvrdil hypotézu, že mládež, která pracuje v zemědělství, představuje — z hlediska jejího sociálního postavení a její struktury potřeb — specifickou sociální skupinu. Zjištěné výsledky přispívají nejen k hlubšímu poznání specifických rysů zemědělské mládeže, ale představují i zdroj námětů užitečných při koncipování sociální politiky v zemědělství. Přispívají také k rozšíření poznatků o sociální struktuře zemědělské populace, a to i z hlediska překonávání rozdílů vázaných na biosociální kritéria. Závěrečná výzkumná zpráva je k dispozici v knihovně Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy v Praze.

Aplikovaný výzkum

Profesionální orientace

V oblasti aplikovaného výzkumu byla v uplynulé pětiletce věnována v řadě výzkumů pozornost sociálním aspektům volby typu profesionální přípravy. Dům techniky ČVTS v Pardubicích (V. Herustus) provedl v rámci řešení dílčího výzkumného úkolu *Příprava mládeže na povolání a zapojování mládeže do výrobního procesu*, který je součástí hlavního úkolu státního ekonomického výzkumu *Ekonomické a sociální aspekty práce žen a mládeže, reprezentativní výzkum žáků ZDS, učňů a studentů středních odborných škol*, výzkum jehož cílem bylo postihnout některé prvky

motivace zájmu či nezájmu mládeže o technická povolání. Výzkum *Rozporné tendence v zájmu mládeže o technické profese a jejich příčiny* potvrdil, že rozhodující roli při volbě povolání dítěte hrají jeho rodiče a že působnost ostatních faktorů je velmi malá, popřípadě, což se týká především masové komunikačních prostředků a podnikových náborových akcí, téměř zanedbatelná. (K stejnému závěru došla i H. Navarová ve své výzkumné zprávě *Vybrané problémy motivace volby povolání u učňovské mládeže v oboru masného průmyslu* (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha). Současně byl prokázán jistý vliv polytechnické výchovy na základní škole. Výzkumná zpráva je k dispozici v Domě techniky ČVTS v Pardubicích.

Volba typu vzdělávací dráhy u mládeže končí povinnou školní docházkou byla předmětem výzkumu i E. Freiové (Výzkumný ústav inženýrského studia při Českém vysokém učení technickém v Praze). Freiová v několika výzkumech sledovala sociologické determinanty volby jednotlivých vzdělávacích drah. Opakovaně zjistila, že děti rodičů se základním vzděláním (+ vyučení) si častěji volí učňovský poměr a dělnickou profesi, neboť tuto profesi důvěrně znají a akceptují i životní způsob současného dělníka. Pozitivně hodnotí sociální jistotu v této profesi zakotvenou i ranou ekonomickou nezávislost. Studium na výběrové střední škole, především na gymnáziu se stalo „sociálním imperativem“ pro děti, jejichž rodiče mají vysokoškolské vzdělání. Tyto děti si po skončení základní školy volí studium gymnázia jako typu poskytujícího optimální přípravu ke studiu na vysoké škole na straně jedné i jako typu umožňujícího odsunut rozhodnutí o konkrétním odborném zaměření na pozdější dobu. Volba gymnázia je u nich volbou středního článku již v dětství celistvě proponované vzdělávací dráhy, stručně vymezené jako ZDS — gymnázium — vysoká škola (především univerzitního typu). Je to volba „rizikovější dráhy, kterou však děti rodičů s vysokoškolským vzděláním akceptují, především vzhledem k působení uvedeného „sociálního imperativu“, sociálně určené nezbytnosti získat vysokoškolské vzdělání, udržet vzdělanostní status rodiny. Ti jedinci, kteří nejsou tak silně vystaveni tomuto tlaku, si častěji volí studium na střední odborné škole, která sice prakticky omezuje jejich další možnosti rozhodování o studijním oboru na vysoké škole, zato poskytuje odbornou kvalifikovanost a lepší pozici na trhu pracovních sil (Viz stati E. Freiová, *Životní způsob rodiny a volba povolání*, in: *Mládež a společnost*, Bratislava, Smena 1980; E. Freiová, *Střední škola a volba studijního oboru na vysoké škole*, Acta polytechnica, řada VI, 1980, č. 4.)

Procesem výběru povolání se zabývá i studie *Návrh rozdělovacího procesu patnáctiletého dorostu do škol a učebních zařízení z hlediska potřeb národního hospodářství* (vydala Česká vědeckotechnická společnost, autor V. Herstus a kolektiv, k dispozici v Domě techniky ČVTS v Pardubicích). Také v této studii jsou analyzovány sociální mechanismy výběru a volby. Konstatuje se mimo jiné nejen silná profesní nevyhraněnost mládeže, která končí povinnou školní docházkou, ale i silný vliv profesních tradic a ekonomického charakteru místa bydliště.

E. Stehlíková a E. Mevaldová (Studijní metodické středisko Ústavu marxismu-leninismu UK, Praha) se ve výzkumu *Socioprofesionální orientace studentů UK* zabývaly úrovní a charakterem socioprofesionální orientace studentů matematicko-fyzikální a právnické fakulty (viz stať v rubrice *Z empirických výzkumů*). Výsledky ukazují, že formotvorný vliv vysoké školy jako výchovné instituce je determinován osobnostními rysy mladých lidí vstupujících na vysokou školu. Fakulta socioprofesionální orientaci v průběhu studia již výrazně neovlivní a z toho vyplývá nutnost diferencovaného přístupu k výchově studentů na jednotlivých fakultách.

Zajímavým výzkumem, který zorganizoval v lednu 1978 časopis Elekton a který provedl J. Alan s F. Gálem (*Mládež o budoucnosti vzdělání a školy*, sborník *Dítě — rodina — společnost*, Sociologická společnost ČSAV, Praha, 1979), byl výzkum uskutečněný technikou novinové ankety, jehož cílem bylo zjistit, jak bude vypadat v r. 2000 škola i samotný proces vzdělávání. Vize školy budoucnosti je nejčastěji spojována se změnami v učebních zařízeních a v technické vybavenosti budoucích žáků, a dále s postupující individualizací učebního procesu. V představách urbanistického řešení školského zařízení převažuje požadavek izolace od ostatní civilizace. Velké školské areály jsou situovány daleko od měst, do přírody. S tím souvisí i vize škol internátního typu, která však nekonverguje se združňováním vazby mladých lidí na rodinu. Obsahově má učení v budoucnosti jednoznačně preferovat technické vzdělání. V souboru hlavních předmětů kraluje matematika, fyzika, chemie. Výběr nových předmětů směřuje k neživé přírodě. Počítá se též se zavedením „světového jazyka“ jako univerzálního dorozumívacího nástroje. Pokud se týká vztahu k práci,

předpokládají dnešní mladí lidé, že člověk roku 2000 si bude své práce vážit, že se jí nebude vyhýbat, ale naopak bude rád, že tuto práci má. Tento názor vyplývá z přesvědčení, že rozvoj techniky, který prohloubí proces substituce živé práce, sníží pracovní možnosti člověka.

Práce a studium

Práce a studium chápané jako průprava pro pracovní činnost tvořily další oblast orientace řady sociologických výzkumů v letech 1976–1980.

R. Franěk provedl pro Analyticko-koncepční oddělení ÚV SSM výzkum *Mladí dělníci a pracovní iniciativa* (závěrečná zpráva je uložena na ideologickém oddělení ÚV SSM); některé výsledky publikovány v časopise ÚV SSM *Impuls* 1978, č. 2, v němž studoval vztah mladých dělníků k práci, mzdě, zvyšování kvalifikace, pracovnímu prostředí, a to ve vazbě na postoje a činnosti ve sféře pracovní iniciativy a inovačního procesu.

L. Rýzner (Dům techniky ČVTS Pardubice) sledoval v rámci výzkumu regionu, který měl být podkladem k sestavení plánu sociálního rozvoje okresu Chomutov, učňovskou a středoškolskou mládež s cílem zjistit *vliv faktorů na stabilizaci pracovníků*. Zjistil, jako tomu bylo i v jiných výzkumech, silný vliv rodiny na volbu profese a současně silné tendence mladých lidí k úniku ze zkoumané územní oblasti, či – přesněji řečeno – ochotu zde pracovat, ale neochotu zde bydlet. Silnější stabilizační tendence zaznamenal u mladých lidí z vesnic, kteří byli i více angažováni v procesu zlepšování životního prostředí. Výzkum, který sledoval i formy trávení volného času, ukázal, že nespokojenost s místními podmínkami je spojena, právě tak jako fluktuace, s devastací okolní přírody. K tomu nutno přičíst i značnou národnostní pестrost okresu, značný pohyb obyvatelstva, tj. skutečnosti, které narušují kontinuitu vytváření mezilidských vztahů (Výzkumná zpráva je k dispozici u zadavatele – ONV Chomutov – a u autora).

Podkladová studie *Využívání získané kvalifikace mladých pracovníků – vysokoškolsky a středoškolsky vzdělaných odborníků* (L. Rýzner, Dům techniky ČVTS Pardubice), čerpající z dat platných pro celou ČSSR, zajišťovala míru využívání kvalifikovanosti mladých zaměstnanců pracujících v různých resortech národního hospodářství.

Řešitelský kolektiv postihl míru rozdílnosti ve využívání kvalifikovanosti i některé její determinanty a zjistil, že míra individuální spokojenosti s využíváním kvalifikace je silně spjata se společenským prestižem profese.

Již tradičně byla v uplynulém pětiletém období věnována značná pozornost studující mládeži, především vysokoškolským studentům. Pracovníci studijně metodického střediska Ústavu marxismu-leninismu UK se podíleli na řešení hlavního resortního úkolu ministerstva školství *Systém komunistické výchovy na vysokých školách*, D. Holda na vypracování studie *Vliv vysokoškolského studia na změny v sociální struktuře socialistické společnosti*, jež čerpala z údajů mezinárodního výzkumu. Studie je věnována obecným tendencím výchovy budoucí inteligence na vysoké škole a popisu specifík výchovného procesu v jednotlivých socialistických zemích. V dalším etapovém úkolu *Metody a techniky longitudinálních výzkumů vysokoškolských studentů* se D. Holda zabývá výpovědní hodnotou indikátorů v jednotlivých etapách longitudinálního výzkumu a možnostmi aplikace matematicko-statistických metod při komplexním zpracování všech etap longitudinálního výzkumu. Materiál k tomuto zkoumání čerpá z dlouhodobého výzkumu sociálního a politického profilu studentů Karlovy Univerzity (J. Munk, Studijně metodické středisko ŮML UK, Praha).

Z. Čermáková (Studijně metodické středisko ŮML UK, Praha) řešila výzkumný úkol *Hodnotové orientace studentů Karlovy Univerzity*, který byl koncipován především jako metodologický rozbor dosavadních přístupů ke zkoumání této oblasti sociální reality a jehož cílem bylo zpřesnit a doplnit stávající výsledky z oblasti vědomí studentů (viz stať v tomto čísle).

Hodnotovou orientaci vysokoškolských studentů se zabýval i výzkum *Názory, postoje a hodnotové orientace vysokoškolské mládeže* (autoři A. Fazík, F. Zich, řešitelské pracoviště Metodicko-poznávací středisko ideologického oddělení ÚV SSM). Základním cílem výzkumu bylo zjistit stav politických a studijních názorů, postojů a aktivit vysokoškolské mládeže; zjistit vliv SSM na politické a studijní postoje vysokoškolské mládeže a na základě získaných údajů koncipovat náměty pro zefektivnění práce SSM na vysokých školách.

Z analýz údajů: Většina studentů projevila dobré znalosti základních tezí vědeckého světového názoru. Při zkoumání hodnotové orientace byla zjištěna stabilizace